

**ՔՐԻՍՏՈՆԼՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԲՈՒԴԴԱՅԱԿԱՆՈՒ-
ԹԻՒՆԸ ԱՐԵՒՄՈՒՏՔՈՒՄ.**

Բուդդայականութեան սարածուիլը եւրոպայում. արեւմտեան փիլիսոփայութեան, գիտութեան, գրականութեան եւ հարստաբանութեան մէջ բուդդայական հայեացքների մուտք գտնելը. բուդդայական հաւատոյ հանգանակը եւ բուդդայականների յոյսերը: Բուդդայականութեան սարածման պատճառները. ա) քրիստոնեական եւ բուդդայականութեան՝ երկու հիմնադիրների կեանքի մէջ եղած նմանութիւնը. բ) երկու վարդապետութիւնների հիմնական կէտերի նմանութիւնը: Այս նմանութիւնը բացատրող ենթադրութիւնները եւ սոցա անհաստատութիւնը: Բուդդայականութեան եւ քրիստոնեական սկզբունքների սարքերութիւնը: Քրիստոնեական առաւելութիւնը:

Բուդդայականութիւնը եւրոպայում և Ամերիկայում մեծ աճ ձեռք բերեց և ունեցաւ այնպէս չքիտուած յաջողութիւն սկսած 50 տարուց ի վեր: Այժմ եւրոպայում և Ամերիկայում խկապէս ապրում են հնդկական վերածնութեան, հնդկական հնութիւնների վերակենդանութեան դարում, և մեզ մեծ դարմանք է պատճառում, թէ ինչպէս Հնդկաստանի հեռուոր անկիւնում աղքատութեամբ ապրող մի կրօնաւորի՝ սորանից 2400 տարի առաջ մասձած և մուսայում մտքերը, — որ յետոյ Բուդդայի յաջորդներին սխալ էին հասկացուել և նոյն խել վերին առաքինների փոխօրնութեան և աղաւաղման ենթարկուել — երևան եկան XIX դարում քրիստոնէական կեանքի մէջ իրենց սկզբնական գրութեամբ և որոշ ձեւ ընդունելով, այժմ հարկադրում են հետեւել իրենց բաւական խելօք գլուխների: Ատրճեա թէ քրիստոնէական կրօնը, որը շատ շուտ դադարել էր պաշտամունքի առարկայ լինելուց և փոխարինուել էր յունաց, հռոմէացուց և գերմանացուց չաստուածներով, որը չէ դադարում նոյն խել ներկայ փամանակի մէջ կռիւ մղել հեթանոս աշխարհի բնական և քաղաքական կրօնների դէմ, պէտք է վճռողական մի կռիւ ևս մղէ «Սակիա — Մունի»-ի (Sakyamuni) հաւատքի դէմ և ապա թէ կարողանայ սորան վերջնականապէս յաղթել: Աշխարհի այս երկու կրօնները կանգնած են միմեկանց հանդէպ և այսօր Բուդդանոյն խել քրիստոնէականների մէջ ո՛չ պակաս հաւատարիմ և հզօր կողմ

Նախկիններ ունի: Սկսած այն օրից, երբ Արտուր Շոպենհայնը բուդդայական փիլիսոփայութեան հիմնական դադափարները իւր տեսութեան (սիսթեմա) մէջ մտցրեց, այսինքն՝ իւր վարդապետութեամբ կեանքի տանջանքի մասին, դէպի կեանքը ունենալիք, իրրեւ պատճառ տանջանքի՝ կամքի մասին, ապա մահուամբ սոյն կամքի դադարման և վերջապէս դէպի կեանքը ունեցած կամքը մեռցնելու ճգնաւորական պարաքի և միայն դէպի Նիրվան (անդգայութեան մէջ ընկնելը) ձգտելու մասին, — Բուդդայական յոռեստես ոգին բաւական ճիւղաւորուեց և տարածուեց մեր գիտակցութեան մէջ և առաջ բերեց մեծ գրականութիւն: Միլաւորապէս յայտնի են բուդդայական հաւատոյ երկու հանգանակներ. սոցանից մէկը, որ տարածուած է Անդղիայում և Ֆրանսիայում հազարաւոր օրինակներով, օկիուլտիստիքական աղանդաւորների հիմնադիր և թէօսոփիական համայնքի նախագահ Օրիոտ զօրապետինն է, որ կազմել է Յէյլոնում գտնուող Սինգալէզի քահանայապետ Սումանգալայի (Samangala) աջակցութեամբ, իսկ միւս հանգանակը, որ շատ յայտնի է Գերմանիայում, Սուբադրա Ռիկշու (Subadra Rhikschu) գերմանացու հեղինակութիւնն է, որը քրիստոնեայ եղած ժամանակ Ֆրիդրիխ Յիմմերման անունն էր կրում: Այս գիրքը գրուած է յատկապէս գերմանացիների մէջ բուդդայականութիւն տարածելու համար, և իսկապէս մեծ յաջողութիւն է ունեցել: Այս գրքի մէջ արծարծած դադափարներից ամենից առաջ մէկը առանձին յաջողութիւն ունեցաւ և հաւատացեալների մեծ բազմութիւն ձեռք բերեց, այն է՝ ոգիների տեղափոխութեան և Նիրվանի հանգստեան վարդապետութիւնը: Եթէ առաջ այդպիսի տեսութիւնը կարելի էին համարում միայն Զիօրգանօ Բրունօ (+1600 թ) և նոյն իսկ Լեոսինգը (+1781 թ), այժմ հազարաւորներն են ապաւինում նորան: Աւգուստ Ժէննին Դրեզդենում հիմնել է մի ամբողջ հաստատութիւն, որի նպատակն է թէ գիտնական և թէ գրականական տեսակէտից նպաստել ոգիների տեղափոխութեան վարդապետութեան տարածմանը, և նա, ով մի փոքր խոր է թափանցում ներկայ ժամանակի մտաւոր հոսանքների մէջ, պէտք է որ նկատէ բազմաթիւ հետքեր բուդդայական այդ դադափարների՝ թէ գիւղարուեստի, թէ երգչաութեան և թէ գրամայի մէջ: Օրինակի համար կը յիշեմ Իրսէնի գրամաները՝ «Թագաւորը և Գալիլէացիք», առանձնապէս Բիչարդ

* Համեմատել Կրիստոֆանի ապրիլի 18-ին լիւթովեալ հակադրութիւններ իւր գրութիւնի մէջ Буддизмъ, пессимизмъ и современное міровозрѣніе. Essen 1898.

Վարդների «Պարսիվալ» և «Տրիտան և Իզոդա».* Նմանապէս անթիւ փորձեր կատարուում են նաև քրիստոնեաների կողմից, որպէս զի համեմատութեան մէջ գրուի այդ վարդապետութիւնը սուրբ զրքի վարդապետութեան՝ մարմնի վերանորոգման հետ, և Յիսուսին յայտարարեն աւետարներ նոյն վարդապետութեան: * Վերջապէս կան մարդիկ, որ մի քայլ էլ այն կողմն են գնում և քրիստոնէութիւնը ծագած են համարում բուդդայականութիւնից կամ ուղղակի Քրիստոսի միջոցով և կամ անուղղակի աւետարանիչների գրական հեղձումների միջոցով: Շոպէնհաուէրց, որն արդէն հաստատում էր, թէ «քրիստոնէութեան ներքին սերմը և ոգին նոյնն է, ինչ որ բրահմանիզմի և բուդդայականութեան մէջ»**, — որովհետև նորա հայեացքով, ժառանգական մեղքը (Bejahung des Willens), քաւութեան (Werneinung des Willens) վարդապետութիւնը կազմում են քրիստոնէութեան ամենագլխաւոր ճշմարտութիւնները. իսկ մնացածը միայն զարգացումն է և արտաքին պատիանը, — այն կարծիքն է յայտնել, որ «քրիստոնէական ուսմունքներն առնուած են որևէ միջոցով հնդկական կրօններից»: *** Դորանից յետոյ աշխատում էին այդ միտքը հաստատել թէ գիտական և թէ ոչ գիտական հիմունքներով, որը մանրամասը կը բացատրուի հետևեալում:

Այստեղ պէտք է միայն յիշատակել, որ 1898 թ. Չիկագոյում կայացած կրօնների կօնգրէսում բուդդայականութիւնը աշխարհի բոլոր քրիստոնեաների առաջ արտայատուեց կատարեալ ազատութեամբ և կային պնդողներ, որ քրիստոնէական դաւանութիւնները տշ այլ ինչ են, եթէ ոչ նոյն բուդդայականութիւնը հրէական հազուստի մէջ» և որ «խաբէբայութիւն» կըլինէր, Քրիստոսի յայտնութիւնը իբրև նախանկար (оригинальность) ընդունել:

Չարմանալի չէ, եթէ այսպիսի հանդամանքների մէջ առաջ եկան բուդդայական համայնքներ: «Բարոյական» և «Թէոսոփիական» ընկերութիւնները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ բուդդայական արմատներից ծագած շառաւիղներ: Ֆրանսիայի մայրաքաղաքում, 1897 թուի արևելագէտների ժողովի վերջը, բուդդայական մի քահանայ յայտնի և կըթեալ Ֆրանսիացիների ընտրեալ հասարակութեան առաջ մի պատարագ մատուցեց, որի ժամա-

* К. Андерсенъ „Учение о возрожденіи на теистической основѣ“, Hamburg. 1896 и Е. Дистель, „Правда, милость и возрождение“. Braunschweig. 1896.

** Міръ какъ воля и представленіе. Т. 2-ой стр. 623.

*** Նոյն, Т. I. стр. 480.

նակ ըստորին դեղին ժապաւէններ թաթանեց (դեղին գոյնը բուդդայական կուսակրօնների հազուաթի սեպհական նշանն է), իսկ պատարագից յետոյ թոյլ տուեց ամեններին այդ ժապաւէններից մի կտոր իրենց տուն ամենէ: Բարձր և վստահ կերպով է հնչում արդէն Բուդդա-Գոտամի (Buddha-Gotama) Յիսուս Նազովրեցու վերայ տարած յաղթանակի ձայնը: Վերայիշեալ բուդդայական հանգանակի մէջ գրուած է. «Բուդդայականութիւնը եւրոպայի տալաղայ կրօնն է, որովհետեւ նա ոչ թէ միայն հաւատի դորժ է, ինչպէս «Յայտնութեան» միւս կրօնները, այլ դիտութեան և համոզմունքի, ազատ, արդար, մի միայն իրեն հաւատացող մարդկութեան հաւատն է, որն ոչ մի աստուածային օգնութիւն չէ պահանջում և ոչ մի աստուածային բարկութիւնից չէ վախենում»: Յայտնի հնդկագէտ և «Գհամմապադամ»-ի (Dhāṃmapadam) թարգմանիչ Կարլ Եւգենից Նեյմանը շնորհաւորում է հնդկական վերածնութիւնը հետեւեալ խօսքերով. «Վերջապէս մեր հորիզոնի վերայ ևս ծագեց բուդդայական վարդապետութեան լոյսը, նա կը լուսաւորէ այն բոլորին, որոնք կարող կը լինին տանել այդ լոյսը»: * Իսկ մի ուրիշ գիտնական գրում է. «Բուդդայական գրուածները հետախուզողին հասկանալի» կը լինին, եթէ նա միայն «Ուպանիշադ» (Upanishad) և բուդդայական «Սուտտա» (Sutta) գրուածքներով զբաղուելու ժամանակ յիշէ ին և նոր ուխտի աստուածայայտ խօսքը, որպէս թէ նա մութ, խաւար և մառախլապատ հովտից դուրս գալով բարձրացաւ սարի գլուխը և այնտեղ թափառում էր պարզ երկնքի տակ արեգակի լուսոյ և ազատ եթերքի մէջ»: **

Բուդդայականութեան նմանօրինակ գովաբանութիւնը գերմանացիները միջոցով օրէցորդ Զօրեգանում է: Նախ և առաջ մեր առաջ հարց է ծագում, ինչն է քրիստոնեայ աղգութիւնների մէջ բուդդայական վարդապետութեան տարածման պատճառը, և ինչի՞ մէջ է նորա յաջողութեան գաղտնիքը: Արդեօր մեր ժամանակի յոռետես — թմբեալ շարժումն է, որ մղում է մի քանի յոգնած, կեանքն առողջող ինքներին բուդդայականութեան գիրկը: Ի՞նչ սա արդեօր դաւանանքից (dogma) ազատուելու ձգտում և կրօնի պարզ բացիոնալիզմ, առանց Աստուծոյ էութեան, աղօթքի, հրաշքի, առանց մեր այն խորին հատկացողութեան մեղքի և թողութեան մասին, որոնց բացակայութեան շնորհիւ աւելի է գրաւում և բաւականութիւն ստանում մեր լուսաւորեալ դարի մտա-

* «Предисловіе къ буддійской онтологіи» стр. 12

* Т. Шульце. «Круговоротъ жизни и прочный покой». стр. 2.

ծող մարդկութիւնը, քան Քրիստոսի վարդապետութեամբ Աստուծոյ էութեան, հրաշքների և մեղքի թաղութեան մասին: Նաա կարելի է, որ շատ շատերը բուդդայականութեան գրաւչութիւնը դանդաղ են նորա վհատ, աշխարհային վշտով թափանցուած տրամադրութեան, զիջաւորապէս խելօք, բարոյական բնաւորութեան մէջ, որը հոգու ամեն տեսակ դովասանք աւելորդ է համարում,—բայց մենք այնուամենայնիւ բուդդայականութեան արժէքը շատ նուազեցրած կը լինէինք, եթէ ներկայումս չը ցանկանայինք ճանաչել նորա բարոյականութեան ճշմարիտ բովանդակութիւնը և նորա վսեմ նպատակները: Քրիստոսն էութեան և բուդդայականութեան ինչպէս ծագման նոյնպէս էլ վարդապետութեան բովանդակութեան մէջ զարմանալի և ապշեցուցիչ նմանութիւններ կան: Եթէ մենք կարողացանք մեղ ներկայացնել այդ զուգահեռական նմանութիւնները ամբողջութեամբ, այն ժամանակ մենք շատ հեշտ կը հասկանանք բուդդայականութեան ազդեցութեան ուժը:

Մի համեմատութիւն դնելով երկու հիմնադիրներին կեանքի մէջ, այդ նմանութիւնները աւելի են աչքի ընկնում: Երկու հիմնադիրներն էլ ծնուել են արեւելքում, շնդհանտանի և Պաղէստինի հեռաւոր անկիւններում—մէկը Կապիլավաստում (Kapilavasta) և միւսը Բէթղէհէմում, երկուսն էլ թագաւորական ցեղից. արքայորդի Սիդդհարտան (Siddhārta) իշխան Սուդդհան (Suddhōdana) և Մայայի (Māya) օրդին էր, ինչ Սակիա ցեղից (Sākya), այդ պատճառով էլ յետոյ կոչուեց նաև Սակիա-Մունի (Sākya-muni), Սակիա առհմի իմաստունը: Նոցա ծննդեան հետ ևս կապուած են զարմանալի սրատահարներ և երեւոյթներ:

Բուդդան մարդացաւ, սակիտակ փղի կերպարանքով մանելով մօր աջ կողքը. և այդպիսով երկու կրօնների հիմնադիրները աշխարհ եկան անարատ Մայայի և Մարիամ կոյսերի միջոցով: Բուդդայի ծննդեան ժամանակ ևս, ինչպէս Աւետարանում Յիսուսի ծննդեան ժամանակ, երգում է երկնային զօրքը—«Փառք ի բարձունս Աստուծոյ»—կարեկցութեամբ լի մի զարմանալի և անօրինակ հերոս ծնուեց աշխարհի փրկութեան համար, նա այսօրուանից բարիք կը տարածէ դէպի աշխարհի ամեն կողմ: Գորանից յետոյ շիմալայեան լեռներից դալիս է Ազիտան (Asita), ըստ Աւետարանի Սիմէօն, և մարդարէանում է մանուկ Բուդդայի ապագայ յաակութիւնների մասին, որ նա պիտի լինի փրկիչ ամեն չարիքների. ինչպէս որ օղի միջով եկել էր, նոյնպէս էլ վերադառնում է իւր առանձնարանը, արտասուք թափելով, որ

մինչև փրկութեան ժամը չը պիտի տարէ: Երկուսն էլ մեծացան անմեղութեան մէջ: Մի անգամ արքայորդին դուրս եկաւ և իւր ուղղեկիցներն հետ մի փոքրիկ անտառի մէջ մոխրութեց: Երկիւղը տիրում է ամբողջ թագաւորական տանը: Հայրը իւր հետևորդ ծառաներով փնտրում է և գտնում է նորան երկնային սգիններով շրջապատուած, որոնք փառաբանում էին նորան: Ներք մանուկը նստած էր ծառի ստուերում, և խորասուզուած էր խոշին մտաղբազութիւնների մէջ, որոնք նորան գերաշխարհային երկրներն էին տեղափոխել: Ո՞վ չի յիշիլ այստեղ 12 տարեկան Յիսուսին տաճարի մէջ: Սորանից յետոյ նոցա կեանքի մասին ո՛չ մի տեղեկութիւն չունենք մինչև նոցա գործունէութեան անպարէզ դուրս դաշը: Վերին արտիճանի դարմանալի դիպումներ մղում են երկուսին ևս միևնոյն հասակի մէջ—Բուդդան 29, իսկ Յիսուսը 30, դէպի առանձնութիւն, ծոմապահութիւն և կռիւ և ապա երկուսն էլ հաւատարապէս յաղթում են փորձիչին (ստանանային): Մինչ Յիսուս անապատում փնտռում էր միջոցներ և ճանապարհներ Աստուծոյ թագաւորութիւնը հաստատելու համար, Բուդդան նախ և առաջ կռիւ է մղում չարութեան անտուած Մարայի (Māra) և սորա գտերը դայթակղութիւնների և պատրանքների դէմ: Բոդհի (Bodhi) ծառի տակ նստած դառն նա մտքի ազատութիւն, որից յետոյ պէտք է առանց մի որեւէ բան քարոզելու նիրվանի մէջ ընկղմուէր: Վե՞թէ ևս այժմ սկսեմ յայտնել իմ վարդապետութիւնը և ինձ չը հասկանան, այն ժամանակ այդ կրպատաճառէ ինձ միայն այժի և աշխատանքի սպառումն»: Բայց երբ երկուսն էլ յաղթեցին իրենց, դուրս են գալիս քարոզելու և նոցա քարոզի առաջին խօսքը հզօր կերպով հնչում է ժողովրդի ամեն մի դասակարգի մէջ: «Մոլորի համար բաց է յաւիտենականութեան դռները. ով տկանջ ունի, թ'դ լսի խօսքս և հաւատա՛, նման Յիսուսի կոչին. «ապաշխարեցէր, որովհետև մօտեցել է Աստուծոյ թագաւորութիւնը»: Յետոյ երկուսն էլ աշակերտներ են փնտռում միասին գործելու համար: Բուդդան սկզբում ունէր 5 և յետոյ 60 աշակերտներ, որոնք միսիօնարական գործի համար առանձին խրատներ ստանալով, ուղարկւում են աշխարհ, իսկ Յիսուսը սկզբում ունէր 12, որոնց վերայ աւելացաւ յետոյ 70 աշակերտ: Աշակերտների այս շրջաններից աչքի են ընկնում միշտ իրարից բոլորովին տարբեր երեք անձնաւորութիւններ. Սարիպուտրա (Śāriputra)—Բուդդայի յայտնի սիրելի աշակերտը, որ իւր ուսուցչի մահուանը ներկայ էր և նորա հետ վերջին

խօսակցութիւնն ունեցաւ ու նորա կտակն ստացաւ, և Դեւլա-
դատտա (Devadatta) որք իւր հօրեղբորորդի Բուդդային նախան-
ձեւով, նորա վարդապետութեան մէջ հերձուած արաջ բերեց և
հալածուած էր նորան իւր կենդանութեան ժամանակ: Սա բուդ-
դայական Յուդան է: Երկուսն ևս իրենց աշակերտներով միա-
սին շրջում էին քաջազէլով, բժշկելով, հրաշքներ գործելով,
առանց կայքի, սղբատ, անպատուարան, ամուրի, առանց մի
որև է պահանջի և առանց նիւթահան ուժ գործադրելու: Մինչ
մեր Փրկչի համար կերակուր էին բերում իւր աշակերտները կամ
բարեկամ — համակրողները, Բուդդա Դոդաման ամեն պաւստ
դեղին զգեստով, սափրած գլխով, ման էլ գալիս անկց
տուն ողորմութեան պոյտը ձեռքին, աչքերը գետին խոնար-
հած, լուռ և հեղ սպասելով կերակրի, ինչ որ կտան նորան:
Կէս օրին նստում էր նա խաղաղ սենեակում և կամ անտառի
զով ստուերի մէջ, ուսում էր և յետոյ ընկղմում մասճողու-
թիւնների մէջ, մինչև որ երեկոյեան դէմ մեղմանում էր արե-
գակի տապը և նա վերադառնում էր կրկին իւր բարեկամներ
և թշնամիների ազմկալից գործերին: Երկու հիմնադիրներն ևս
ժողովրդի թէ բարձր և թէ ստորին դասակարգի հետ յարաբե-
րութեան մէջ էին մանում, ճաշում էին յայտնի անձնաւորու-
թիւնների հետ, որպէս զի դարձեալ վերադառնան անապատ կամ
սարի գլուխը և կամ խաղաղ անտառը, այնտեղ քարոզելու և
կամ ինքնընկղման համար: Փրկչի համար ամենասիրելի աեղե-
րից մէկը Դեմսեմանի այգին էր, իսկ Բուդդայի համար ետա-
վանայի (Jetavana) ձեմելիքը: Նա ազատ էր կռիւ մղել երկու
հիմնադիրների համար էլ իրենց թշնամիների դէմ, որոնք իրենց
աղդային կրօնիներկայացուցիչներն էին: Բուդդան կռիւ էր մղում
բրահմանների դէմ: Եւ որք համար շատ հեշտ էր կռիւ մի
շատ թոյլ կազմակերպուած, ժողովրդից առուած, բարոյական
յայտնի պահապանութիւններով ապականուած դասակարգի դէմ,
քան Յիսուսին՝ կրօնամու, մեծ ուժի և ազգեցութեան տէր և
սերտ կերպով միացած փարէսեցիների ժողովի դէմ: Մոլորեալ
Ամբասպալի (Ambapāli) կենը ապշեց Բուդդայի խօսքերից, հրա-
ւիրեց սորան իւր տուն ճաշի, և թէպէտ բժիշկները դարմա-
նում են — ինչպէս փարէսեցիները Ղուկ. է. 37, պատմութեան
մէջ մեղաւոր կնոջ վերայ, — և աշխատում խանդարել հրաւերը,
բայց Բուդդան զնում է: Զգջացող կենը նստում է Բուդդայի
ոտների մօտ ցածր նստարանի վերայ և լսում է մեծ վարդա-
պետին և ասլա իւր տունը ընծայում կրօնաւորների կարգին:
Յայտնի է և հեռեեալ պատմութիւնը: Անանդան երկար ժա-

մանակ ճանապարհորդելուց յետոյ պատահում է ժողովրդից պատուած «չանդալա» (Tschändälas) դասակարգից մի աղջկայ, որը ջրհորից ջուր էր հանում և խնդրում է որ իրեն ջուր տայ: Աղջկիը պատասխանում է, որ ինքը «չանդալա» դասակարգից է, այդ պատճառով և իրեն անհնարին է սուրբին մերձենալ: Նա պատասխանում է. «քոյր իմ, ես քեզ հարցնում եմ ոչ թէ դասակարգի, տեղի մասին, այլ քեզանից խնդրում եմ միայն մի ումպ ջուր»: Շարունակութեան մէջ պատմում է աղջկայ դարձը, որ պատահաբար անցնում էր Բուդդայի մօտով և Սա էլ Անանդայի հետ կենդանի մասնակցութիւն ունեցաւ աղջկան միաբեր պարգելու: * Դրանից յետոյ երբ երկուսն էլ նախադուշակում են իրենց մահը, Բուդդան 80 տարեկան հասակում, 45 տարի գործելուց յետոյ (50 թ-480 Ն. Ք.) ճաշակելով իրեն ուղարկուած խոզի միտը, կայծակի, որոտի և դարմանալի հրաշալիքների տակ մեռնում է, ինչպէս Քրիստոսը խաչի վերայ երեք տարուայ գործունէութիւնից յետոյ, 33 տարեկան ծաղիկ հասակում: Երկուսն էլ իրենց հետնորդներից ճանաչուած են իբրեւ Աստուած և յիշւում են ազօթքների մէջ: Մասունքները՝ Բուդդայի ատամը և Քրիստոսի զգեստը, խանձարուրը և կենաց փայտից մի կտոր յարգւում են իբրեւ գերբնական զօրութիւն ունեցող սրբութիւններ:

Այս պահաս նմանութիւն կայ նաեւ երկու հիմնադիրների վարդապետութիւնների մէջ: Երկուսն էլ առաջ եկան բրահմանական և հրէական հին քրմական կրօններից, քաղցեցին նորանց կրօնական և բարոյական ուժի ամենալաւ մասը և միեւնոյն ժամանակ ամենալաւ միացրին իրենց վարդապետութեան հետ: Բուդդան իւր վարդապետութիւնը կազմեց հետեւեալ հիմքերի վերայ. նիհիլիտական (ոչնչական) փիլիսոփայութեան եզրակացութիւն, որ առաջ է եկել բաղմաստուածեան բրահմանիզմից, անաստուածութիւն, Վեդայի, զօհարերութեան, քահանայապետութեան և սորա հետ դասակարգերի բաժանման մերժումն, յետոյ կուսակրօնութեան հիմնարկութիւն, հոգիների տեղափոխութեան վարդապետութիւն և կրօնի էութիւնը գործողութիւնից հաստատուն գիտակցութեան վերածելը: Յիսուս Քրիստոս հրէաների հաւատն առ Աստուած, Աստուծոյ պաշտօնը թագաւորութիւնը Մեսիայի ձեռքով, ս. գրքի հեղինակութիւնը, յաւիտենական կեանքի ճշմարտութիւնը և կրօնի՝ իբրեւ

* Рудольфъ Зейделъ. Евангеліе Іисуса Христа въ его отпoшеніи къ показанію о Буддѣ. стр. 186. Leipzig 1882.

մաքուր սրտի բարեպաշտութիւնը սրբացնողի-մարդարէական հասկացողութիւնը միացրեց նոր շաղկապով, և դորանից ստեղծեց բոլորովին մի նոր աւետարան: Բայց որքան էլ երկու կրօնական վարդապետութիւնները տարբեր թուան մեզ, այնուամենայնիւ նոցա հիմունքները զարմանալի կերպով հոգու փրկութեան վարդապետութեան մէջ ի մի են ձուլուում: Այն խորին գիտակցութիւնը, որ պառակտում է մարդուս միտքը՝ թէ մարդին է և ինչ պիտի լինի, գաղափարի և ճշմարտութեան, ջերմաջերմ ցանկութիւնը ճնշող շղթաներից ազատուելու և այդ ներկայացրուած նպատակին իբրեւ մի բարձր բարիքի հասնելու, ստիպել է փրկութեան գաղափարին երկու համաշխարհային կրօնների մէջ կենդրոնական տեղը տալ: Բուդդան ասում է. «Գուք աշակերտներ, ինչպէս որ մեծ ծովը ունի միայն մի համ, այն է աղի համ, այդպէս էլ դուք պէտք է մի վարդապետութեան, մի օրէնքի համ ունենաք, այն է՝ փրկութեան համ»: Վերին աստիճանի լրջութեամբ Բուդդայի հետևողները կոչուում են կուի մղելու մեղքի դէմ, որի արմատը ինքնասիրութիւնն է: Այստեղ ոչ գոհերը կօզնեն և ոչ գործերը, այստեղ մի միայն մտքերի փոփոխութիւնը կօզնէ: Մեզ համար կոչում է նոր ուխտ, եթէ մենք կարգում ենք «ոչ թէ նա է իսկապէս մեծ հերոսը, որ պատերազմի դաշտում տասնեակ հազարաւորների կը հարուածէ, այլ մի միայն նա, որ կը յաղթէ իրեն» «ով իսկապէս իմաստուն է, քայլ առ քայլ, բոլոր առ բոլոր պիտի պաշտպանէ իւր ետը ամեն տեսակ անմաքրութիւնից, այնպէս՝ ինչպէս ոսկին մաքուր է արծաթից»: «Ոչ որ չբախտի կապուի աշխարհի հրապոյրի և հաճոյքի հետ», ինչպէս որ գրուած է Յովհաննէս առաքեալի ա. թղթի մէջ. (Բ. 15, 17). «մի սիրէք աշխարհ և ինչ որ նորա մէջ է, որովհետեւ թէ աշխարհը կանցնի և թէ նորա ցանկութիւնը»: — Այս է կազմում և բուդդայական ամեն մի քարոզի սկիզբը և վերջը: Ենչպէս կարող էր դուք ծիծաղել, ինչպէս կարող էր աշխարհի ցահանութիւններին յարմարուել: Միթէ դուք չէք կամենում փնտռել լոյսը: Բուդդայի վերջին խօսքերն էին. «ամեն ինչ ապականացու է, ինչ որ այստեղ կատարուում է: Առուեցէ՛ք առանց դադարելու»:

Կշարունակուի.